

TOPLUMSAL - DUYGUSAL ETKİLER VE İŞ

Yazan
Sadi GENCER

Bu yazıda makrososyolojik konuları ele almak niyetinde değilim. Memleketin büyük çapta sosyal, ekonomik dertlerini incelemek muhakkak ki çok önemlidir ve bu yapıların bünyesini plânlamak ve işler bir duruma getirmek her vatansever kişinin arzusudur. Binalar muhtelif parçalardan — tuğla, taş, kiremit vs. — den kurulduğu gibi, toplumlar da iç bünyelerinde bulunan daha ufak toplumlardan kurulurlar. Bütün organizasyonlarda karşılıklı münasebette bulunan kişilerden meydana gelmiş ufak organizasyonlar bulunur. Bunlara ilkel grup veya ilk toplum denebilir (Primary Groups). Bir idare meclisi, bir fabrikada beraber çalışan bir iş postası, bir futbol takımı veya bir aile, bu ilk toplumlara birer misâl teşkil ederler.

Bu yazının konusu, bu ilk toplumlar olacaktır. Fikrimce makro-ekonomik ve makrososyal düzen, büyük çaptaki her hangi bir organizasyonun randımanlı ve müessir olması, bu ufak toplumlarda kurulacak düzenle başlar. Bir idare meclisini teşkil eden kişiler arasında iyi münasebetler kurulmazsa, bir iş postasındaki işçiler bir bütünlüğe sahip değillerse veya herhangi bir toplumun ilk gruplarında ahenk bulunmazsa, büyük çaptaki organizasyonda da düzen kurulamaz.

Şimdi bu ilkel toplumların kendi bünyelerine bakalım. Burada en bariz hususun, fertler arasındaki münasebetler olduğunu görürüz. Bu münasebetler bir sosyal organizasyonu vücuda getirirler. Yine böyle bir strüktürün dinamik bir hale gelmesi için, bu karşılıklı münasebetler sisteminde haberleşmenin bulunması icabeder. Haberleşme için de bir kodifikasyon sisteminin bulunması lâzımdır. İnsanlar arası münasebetler-

de bu kodifikasyon dilden başka bir şey değildir. Şimdi, konumuzun bu iki faktörünü ayrı ayrı ele alalım. Yani sosyal strüktür ve haberleşme.

Sosyal Strüktür

Araştırmalar ilkel toplumların iki sahada dinamizm gösterdiklerini açıklamaktadırlar. Bunlardan birincisinin alanı “iş” tir. Yani bir grubun ele aldığı konu, varmak istediği gayeye ulaşmak için gösterdiği çabalar veya bir mamulun yapılması.

İkincisi “Toplumsal-duygusal” alandır. Yani grubu yapan kişiler arası münasebetlerin kurduğu strüktür ve yine kişiler arasındaki duygusal bağlar¹. Her kişi de birbirinden ayrı, birbirinden uzak ve birbirleriyle ilgileri bulunmayan alanlar değillerdir. Bu iki alan birbirlerini girift olup her ikisinin kurdukları bütünlük, grubun kişiliğini vücuda getirir. “İş” yani gaye, bir takım “çaba” ların yapılmasını gerektirir. Yani “iş” yapmak isteyen bir grubun fertleri muhtelif görevlere başlarlar. Fakat bu sırada görevlerin yapılması için kişiler birbirleriyle temas ederler. Kişiler arası bir münasebet kurulur.

Kişilerin başka başka kültürlerden gelmiş olmaları, değişik eğitim ve aile kültürleri etkileri altında bulunmaları, doğuştan bazı bünye farklarına sahip olmaları hepimizce bilinmektedir. Herkes kendine has bir psikolojiye sahiptir. Bu münasebetler sonucunda her kişi kendine has bir davranış gösterir ve münasebette bulunduğu “diğeri” üzerinde bir etki yapar. Bu da kişiler arası bir “duygunun” yerleşmesine yol açar. İşte görüyoruz ki G. C. Homans’ın bu teorisi, ilk toplumdaki bu strüktürü bize iyice anlatıyor ve yukarıda ele aldığımız “iş” ve “toplumsal-duygusal” sahaların girift olan ilgilerini açıklıyor².

Şu halde bir ilk toplumdaki “dinamik”, bu iki alan arasında durmadan bir etki yaratmaktadır. Bir toplum bu dinamiği düzenlemek ve bu iki sahada da ortaya çıkacak problemlerini çözmek yoluyla gayesine erişebilir.

Diyelim ki böyle bir ilk toplum, “toplumsal-duygusal” alandaki problemlerini halledememiş olsun. Fertler arası bazı gerginlikler husule gelmiş, dargınlıklar çıkmış ve bir takım anlaşmazlıklar yüzünden hi-

1) Robert F. Bales, Interaction Process Analysis, Addison - Wesley Press Inc. Cambridge Mass.

2) George C. Homans, The Human Group, Harcourt Brace and Company, New-York.

zipleşme ve kaçmalar olmuş. Acaba böyle bir toplum bu problemlerini halletmeden gayesine erişebilir mi? Bu sorunun cevabını vermeğe lüzum yok. Bu duygusal dinamik tabiidirki, toplum çalışmalarına bir set çekecektir ve toplum, ateşli bir hastanın yatakta titrediği gibi boşuna bir enerji sarfedecek ve iç bünyesinin derinlerine dalacaktır. Özetlersek, bir gayeye erişmek için iyi niyetlerle bir takım çabalara başlayan bir toplum, tabii olarak duygusal alanda da bir dinamik yaratıyor. Eğer bu alanda ahenkli münasebetler kurmazsa iş alanına etkiler oluyor ve gayeye doğru yönelmeğe set çekebiliyor.

Burada sosyal ve ekonomik hayatımızda bazı ilk toplumların çalışmalarını hatırlayalım. Saatlerce süren ve gürültülü geçen ve sonuçsuz kalan idare meclisleri toplantıları, morarmış yüzler, kısılmış seslerle biten kulüp kongreleri, kendi söyleyen kendi dinleyen başkanların idaresindeki komiteler vs. vs.

İkinci bir soru daha hatırmıza gelir: Peki, bu bahis konusu olan ilk toplumları nasıl ahenkli bir hale getirebilir, çalışmaları nasıl verimli bir yola sokulabiliriz? Eğer insan grupları bir organizma iseler, ki böyledirler, bütün gelişmiş organizmalarda olduğu gibi bir kontrol mekanizmasına ihtiyaçları vardır. (Burada kontrolden teftiş değil, yöneltici bir haberleşme devresi kastedilmektedir.) Kontrol, bir organizmanın yönü ve davranışı hakkında bilgi almak, bu bilgiyi inceledikten sonra organizmaya gayeye doğru bir yön vermektir. Şu halde kontrol mekanizması da bir haberleşme sistemine ihtiyaç gösteriyor. Yani bilgi toplama bakımından kontrol mekanizmasının bir haber alması, ki buna "feedback" diyoruz ve yine haberleşme yoluyla organizmaya yöneltici bir etki yapması. Bu "feedback" devresine "iki taraflı haberleşme" de denilmektedir. Şimdi ilk toplumda bu kontrol mekanizmasını ele alalım. Bir gruptaki kontrol mekanizmasını tek bir kişi de yapabilir. Grubun davranışlarına hâkim olur ve istediği tarafa yöneltir. Fakat, diğer bir grupta, grubun kendi münasebetler strüktüründe bu kontrol mekanizması bulunabilir. Grubu teşkil eden kişilerden her biri, grubun kontrol edilmesinde rol oynar. Bunlardan birincisi totaliter bir yönetimi, ikincisi de demokratik bir yönetimi temsil etmektedirler. Bir grup iki maksat için kurulur. Bunlardan ilki, toplum olarak bir gayeye erişmek, ikincisi, kişilerin ekonomik ve psikolojik ihtiyaçlarını tatmin etmektir. Chester İ. Barnard, organizasyonların gayeye erişmelerinde gösterecekleri başarıya tesirli ol-

ma (effectiveness) ve kişilerin ihtiyaçlarını tatmin etmeğe, randımanlı olma (efficiency) demektir³.

Yukarıda bahis konusu ettiğimiz totaliter grup müessir olabilir, fakat Chester I. Barnard'ın ortaya koyduğu anlamda randımana sahip olması şüphelidir. Böyle bir grupta kişilerin morali düşük olur, çalışma için sarfedilen enerji asgariye iner ve yaratıcılık gelişmiyebilir.

Her iki tip toplumda da kontrol mekanizması mevzu bahis olduğuna göre "feedback" devreleri bulunması lâzım gelir. Birinci tip grupta tek bir şahıs kontrol mekanizması fonksiyonunu görmekte idi. İkinci tip grupta kontrol mekanizmasını, grubun kendi strüktürü içinde bulmaktayız. Burada iki sualle karşı karşıya geliyoruz; birincisi, demokratik grupta bu kontrol mekanizması neyi kontrol edecektir ve neler hakkında bir "feedback" alacaktır? İkincisi de, böyle bir gruptaki kişiler ne gibi davranışlar göstermelidirler? Daha önce ilk gruplarda "iş" ve "toplumsal-duygusal" alanların bulunduğunu ve bu sahalarda kişiler arası münasebetlerin, grubun çabalarında rol oynadığını söz konusu etmiş ve "toplumsal-duygusal" sahada ortaya çıkacak dinamiğin iş sahasına set çekeceğini söylemiştik. Eğer bir grup kendi "toplumsal duygusal" strüktürü ve bu alandaki dinamik hakkında "feedback" alabilir ve bunu inceliyebilirse, yani grup bir şahıs gibi kendi şuur altına bakarak bir incelemeğe giderse her iki sahadaki dinamiği de kontrol altına almış olur ve yaratıcı, iş zevki verici, kişilerin psikolojik ihtiyaçlarını tatmin edici bir grup "iklimi" geliştirmiş olur.

Eğer bir grup sosyal strüktürünü idame ettirecek ve duygusal dinamiği kontrol edecek bir mekanizma kurmazsa grupta bir "gerginlik" belirir ve kişiler tecavüzkâr veya çekimser davranışlar gösterirler. Bunun neticesinde ya grup dağılır veya toplu olarak bir gayeye yönelmesi ve bir grup olarak varlığını devam ettirmesi gerekiyorsa, grubun davranışında bir "lidere dayanma" eğilimi belirir ve neticede diktatoryal bir rejim kurulur.

Şimdi ikinci sorumuza geliyoruz, yani demokratik bir grupta kişilerin davranışlarının nasıl olması sorusu. Yukarıda, gruplarda "iş" ve "toplumsal-duygusal" alanların bulunduğu ve bu grupların verimli olmasındaki öneminden bahsettik. Bir gruptaki kişilerin de bu her iki alanda birçok roller oynamaları gerekir. Yani bir grubun üyeleri hem "iş"

3) Chester I. Barnard, The Functions of The Executive, Harvard University Press, Cambridge, Massachussets.

hem de "toplumsal-duygusal" alanda roller oynarlar Bu rollerini herkesin şuurlu ve yerinde oynaması gerekir. Bir gözlemci olarak memleketimizdeki sonuçsuz birçok grup çabalarına bakarsak burada sadece fikirleri empoze etmek ve fikirlere karşı koymak, antagonizm göstermek rollerinin çok oynandığını ve dinlemek, sual sormak, bilgi edinmek veya toplamak, diğerlerini teşvik etmek, uzlaştırmak, gerginliği gidermek ve sair toplumsal bütünlüğü yaşatacak rollerin oynanmadığını görürüz. Bundan çıkacak sonuç ta şudur : Demokratik bir grup kurulabilmesi için toplumu yapan kişilerin demokratik davranışa sahip olmaları ve demokratik bir kontrol mekanizmasının işlemesine yardım etmeleridir. Eğer kişiler böyle bir yetiştirmeden geçirilmemiş iseler, içinde büyümüş oldukları kültür ve eğitim sistemleri demokratik değilse, tabiidir ki gruptaki kişilerin davranışları, yetişmiş oldukları kültürün modeline uygun olur: Eğer grup dışı kültür despotik bir âmire yer veriyorsa ve kişiler arası çekişme ve başkasını demagoji yoluyla altetme makbul sayılıyorsa tabiidir ki grubun kişileri de böyle bir modele sadık olmağa çalışır, ve sonuç olarak ta yukarıda bahsettiğimiz durum kendini gösterir. Öyle ise, bu gibi verimli demokratik gruplar kurmak istiyorsak, kişilerin bu yolda bir eğitim görmeleri de bahis konusu olur.

Bu yönde garp memleketlerinde, özellikle A.B.D. lerinde ne gibi bir eğitim yapıldığı daha sonra ele alınacaktır.

Haberleşme

Toplumlarda haberleşmenin bulunduğunu ve bunun için de bir kodifikasyon sisteminin lüzumlu olduğunu söz konusu etmiştik. İnsan sembol kullanan bir yaratıktır Esasen insanları hayvanlardan ayıran en önemli vasıf ta budur. Haberleşme vasıtası olan dil, bir sembolizmden, bir kodifikasyon sisteminden başka bir şey değildir. Kelimeler hiç bir zaman gerçeğin kendileri değildirler. Fakat bunlar gerçeğe takılmış etiketlerdir. Alfred Korzybski, gerçeği araziye, dili de, bunun haritasına benzetmektedir.^{4) 5) 6)} Harita hiç bir zaman arazinin kendisi değildir.

4) Alfred Korzybski, Science and Sanity : An Introduction to non-Aristotelian Systems and General Semantics, The Institute of General Semantics, Lakeville, Lakeville, Conn., U.S.A.

5) S. I. Hayakawa, Language In Thought and Action, Harcourt Brace and Comp. N. Y.

6) Francis P. Chisholm, Introductory Lectures on General Semantics, Institute of General Semantics, Lakeville Conn. U.S.A.

Haritaya bakan, arazinin ne şekilde olduğunu anlayabilir ise de, arazi veya memleket hakkında tam bir bilgiye sahip olamaz. Yani harita bir takım sembollerle bize arazi hakkında bir fikir vermeğe çalışır fakat mahdut bir bilgi verir. Arazi hakkında daha fazla bilgi istersek, ya başka maksatla çizilmiş başka bir haritaya bakmak veya arazinin kendisini görmek gerekir. Dil de aynı bu özelliği taşır. Kelimeler birer sembol olduklarına göre, kişilerin gelişmeleriyle ve özel kültürleriyle ilgili anlamlar taşıyacakları bir gerçektir. Şu halde haberleşmede bulunan kişilerin bir anlaşmaya varabilmeleri için, evvelâ birbirlerinin sembollerini iyice tanımaları gerekir, yani gerçeği (arazi) yi görebilmeleri için, her ikisi de haritayı aynı şekilde okumalıdır. Şimdi burada "dinleme" davranışını ele alalım.

Üç tip dinleme düşünebiliriz. Bunlardan birincisi marjinal dinlemedir.

Bu tip dinlemede, sadece kulağımıza sesler gelir, fakat biz bu seslerin açıkladıkları anlamlarla ilgilenmeyiz. Radyoda konuşma olduğu halde, biz başkalarıyla bir mükâlemeye bulunuruz. Radyoda birisinin konuşmakta olduğunu bildiğimiz halde, ne söylediğinin farkında değilizdir. İkinci tip dinlemede, dinleyici, işittiklerini kendi sembolizminin çerçevesi içinde dinler ve değerlendirir. Haberleri gönderenin sembolizmine, özel kültür ve kişiliğine yer vermez. Kelimelerin mânalarını mutlak olarak kabul etmiştir. Yani "arazi" ile "haritayı" gerçek ile sembollerini bir tutar. Kendi peşin kararlarını dinlemesine temel yapar. Bu şekilde bir dinlemenin doğru bir haberleşmeyi bozacağı, anlamsızlıklara yol açacağı aşikârdır. Üçüncü tip dinlemeğe gelince; dinleyicinin, söylenilenleri, haberleşmeyi yapanın anlam çerçevesi dahilinde dinlediğini, önce karşısındaki kişinin sembolizmini kavramağa çalıştığını ve onun özel kültür ve geçmişine yer verdiğini görürüz. Yine burada "feedback" mekanizması rol oynar. Haberleşmede bulunan bu iki şahıs arasında iki taraflı bir haberleşme olur. Her ikisinin de birbirlerinin anlam çerçevelerini "feedback" yoluyla kavramaya çalıştıklarını görürüz. Konuşma şöyle bir seyir takibeder: Bilgi verme, sual sorma, anlam tarifleri vs. Görülüyorki bu özellikteki bir haberleşmede gerçeği ortaya çıkarmak için her iki tarafta iş birliği yapıyor ve kullandıkları kodifikasyonda yani sembol anlamlarında bir hata yapmamaya çalışıyorlar.

İlk Gruplar ve Haberleşme

Yukarıda, grupların dinamik bir hale gelerek başarıya doğru gitmelerinden, kişiler arası münasebetlerin bulunması lâzım geldiğinden ve

bunun da haberleşme yoluyla yapılacağından bahsettimştik. Başarı gösteren bir gruptaki haberleşme “şebekesinde” yukarıda bahsi geçen üçüncü tip dinlemenin çok önemli olduğu unutulmamalıdır. Bu bir ideoloji konusu değil sadece bir strüktür mekanizması meselesidir. Sosyalist olun, liberal olun, muhakkak ki insanlık için çok kıymetli ve iyi niyetli fikirleriniz vardır. Her hangi bir grupta aynı ideolojiye sahip insanlar veya çeşitli ideolojilere bağlı kişiler bulunsun veya bulunmasın, haberleşmeyi ve toplumsal strüktürü idame ettirici mekanizmalar bulunmazsa neticede kişiler arası bir gerginlik belirir ve totaliter bir rejim kendini göstermeğe başlar.

Kültür Değişmeleri ve İlk Gruplar

Bir toplumun kültürünü, teknoloji, ideoloji, sosyal organizasyon olarak üç bölüm altında toplayabiliriz. Bunların herhangi birisindeki değişiklik, diğerlerinde bazı değişikliklere lüzum gösterir. Toplum bir organizma olarak “homeostatic” duruma gelmek ister”⁸. Teknolojik değişmelerin ideoloji ve sosyal organizasyon alanlarındaki değişmelerden daha evvel olduğu bir gerçektir. Bu da sosyal organizasyon alanlarındaki değişmelerden daha evvel olur. Burda da sosyal “homeostasis”in bozulduğunu ve toplumların böyle bir dengeye gelmek için çabaladıklarını görürüz. C. H. Waddington “The scientific Attitude” isimli kitabının ön sözünde “Bugünün ana problemi, teknolojik alandan daha fazla ideoloji ve kıymetler sistemi alanlarındadır, yani manevî alanda —eğer bu terimi kullanmaktan korkmuyorsanız” — demektedir⁹.

Teknolojinin dev adımlarla ilerlemesi, endüstride otomasyonun yer alması, büyük organizasyonların gelişmeleri, patron ile yönetici fonksiyonlarının ayrılması, ideoloji ve sosyal organizasyon alanlarında da bir takım yeni gelişmelere ihtiyaç göstermektedir. Böyle bir değişimin ne yönde gideceğini şimdiden kestirmek bir az güç olur. Yalnız, Norbert Wiener’in şu sözlerini burada tekrar etmekten kendimi alamıyorum:

“Toplumsal bilginin miktarıyla ilgili olarak toplumsal hayatın bizi şaşırtan gerçeklerinden biri, uygun bir homeostatik vetirenin son derece eksik olduğudur. Serbest rekabetin kendi başına, homeostatik bir vetire

7) Norbert Wiener, Cybernetics, John Wily and Sons, Inc. New York.

8) Ali İrtem, Siberetik-Sinir Sistemi Fiziolojisi, cilt III, Doç. Dr. Ayhan Songer, Kader Matbaası, İstanbul.

9) C. H. Waddington, The Scientific Attitude, Penguin Books, West Drayton Middlesex.

olduğu ve serbest bir piyasada pazarlıkta bulunan, olabildiği kadar yüksek fiata satmağa, olabildiği kadar düşük fiata almağa çalışan şahısların bencil davranışlarının neticede dengeli bir fiatlandırma dinamiğine yol açacağı ve ammenin menfaatine olacağı fikri birçok memleketlerde revaç bulmuş, B.A. da resmî bir inanç haline gelmiştir.

Ne yazık ki gerçek bu basit fikirli teorinin aksinedir. Bir aile oyunu olan "monopol" da olduğu gibi, piyasa bir oyundan ibarettir. Bu oyunda kazanç, kontratını bozacak ve iş birliği yaptığı kimselere ihanet edecek şahsa aittir. Bu gibi durumlarda "homeostatis" bulunamaz¹⁰. Bu sözlerden sonra toplumsal homeostasis" i idame ettirmek istersek muhtelif ideolojiler arası bir anlaşmanın gerektiğini savunabiliriz. Büyük çaptaki toplumların yapısını ilk gruplar kurduğuna göre, bu gruplardaki karşılıklı anlaşmaların ve ahenkli insan münasebetlerinin ne kadar önemli olduğunu anlatmaya lüzum var mı? Yukarıda bahsettiğimiz ideolojik gelişmeler için, tarafların gerçekleri görerek ve daha başta ele almış olduğumuz "toplumsal-duygusal" alandaki strüktürel ve haberleşme mekanizmalarına önem vererek, zamanımızın doğurduğu problemleri halletmek için yeni ideolojileri ve sosyal organizasyonu beraberce kurma zamanı çoktan gelmiştir.

Ufak ve ilk toplum davranışlarının etüdüne B.A. devletlerinde son derece önem verilmeğe başlanmıştır. Birçok eyaletlerdeki ufak grup toplum lâboratuvarlarına, mektepler, büyük müesseseler ve kilise gibi teşekküller, yöneticilerini göndermekte ve toplum davranışları alanında subjektif bir eğitimden geçirmektedirler. Bu eğitim neticesinde kişiler kendilerini ve toplum davranışlarını daha iyi tanımak maharetini kazanmaktadır^{11, 12}.

Bu yazıya son verirken, her şeyden önce, her gün içinde yaşadığımız ilkel gruplarda, kendimizin ve grup davranışının ve toplumdaki duygusal etkinin, kişiler tarafından iyice tanınmasının önemini bir defa daha hatırlatmak isterim. Ancak başkalarının hakkımızda incelemeler yapmalarına yer vermek, başkalarının davranış ve anlam çerçevelerini kavramak cesaretini göstermemiz bizi doğru yola götürebilir. Artık Machiavelli'yi mezarında rahat bırakmanın zamanı gelmiştir.

10) Norbert Wiener, Cybernetics, John Wily and Sons, Inc, New York sahife 185.

11) Stuart Chase, The Proper Study of Mankind, Harper and Brothers New York.

12) Explorations in Human Relations Training, an assesment of experience 1947-1953 National Training Laboratories, National Education Association, Washington 6, D. C.